

אינטרפרטציה במעשה מביטחון

ליאל דוד-פור

הסיפור ומשמעותו

נכתב בהשראת לימוד מעשה מביטחון בחבורה של ר' אחיה בקידוש אחרי שחרית

את מעשה מביטחון סיפר ר' נחמן באלול תקס"ו, לקראת פטירתו חמש שנים מאוחר יותר.¹

הדמות הראשונה שזוכה לתיאור היא המלך. עובדה זו יחד עם העובדה שהסיפור מסופר במידה רבה מנקודת מבטו של המלך גורמת לנו לספר לעצמנו את הסיפור בהסתכלות על המלך כדמות הדומיננטית בסיפור.

המלך נתפס בקריאה ראשונה שאינה יורדת לפסים עמוקים (שללא ספק אינה מחזיקה זמן רב אצל רב מי שמתעכב כמה שניות על הטקסט) כטיפוס מלכותי-מתנשא מלא ביטחון ומקריין עוצמה. הוא מלך ומושל בכל, וגם אם הוא יחפש, 'מי ימצא שלא יהיו לו לדאוג יותר ממנו'?

אם כך, המלך יוצא מנקודת הנחה שהוא האדם הכי פחות מודאג מכיוון שהוא המלך ויש לו כל טוב. מדוע אם כן הוא הולך לחקור אחר העניין? אין זאת אלא שלהיות אדם נטול דאגות משמע לדאוג 'מכאן ועד להודעה חדשה'. את הרעיון הזה ניתן למצוא בשיחה לג בה ר"ן מספר ש"אצל העולם אמונה הוא דבר קטן ואצלי אמונה הוא דבר

¹ ר' נחמן נולד ב' א' בניסן תקל"ב, ונפטר ב"ח בתשרי [ג' חוה"מ סוכות] ה'תקע"א (4 באפריל 1772 – 16 באוקטובר 1810). הוא נעשה אדמו"ר באופן רשמי בערך בשנת תק"נ (1790-1789) אם כי הוא אף פעם לא היה אדמו"ר רשמי ככל האדמו"רים. לקראת פטירתו החל לספר סיפורי מעשיות וזו הייתה המעשייה הראשונה.

גדול מאוד". לא רק שהאמונה היא דבר זנוח בעולם שר"ן מאמץ אל ליבו, אלא שהדבר 'אמונה גדולה' משמעו גם התמודדות גדולה יותר. לאור השיחה הקודמת לשיחה זו, שיחה לב², בה מדגיש ר"ן את הצורך של האדם להתחזק כל העת באמונתו, אפשר לקרוא את שיחה ל"ג כעידוד להתחזקות באמונה. אך דומה שאפשר לראות כאן גם גילוי של ר"ן בפן אישי-פנימי. גילוי שבא לומר שה"דבר" שקוראים לו אמונה – הוא גדול, וכמו כל דבר גדול הוא מרשים ונחשב יותר, אך ממילא דורש תחזוק שוטף. בסוף שיחה לג אומר ר"ן משפט שמקשה על הבנת שיחה זו כ"חיזוק באמונה" בעלמא: "ועקר האמונה היא בלי שום חקירות וחכמות כלל. רק בפשיטות גמור כמו שהנשים וההמון עם הכשרים מאמינים". כאן יש דגש על אמונתו 'הגדולה' של ר"ן. פתאום מסתבר שהעיקר להגיע לפשיטות, שבאמונה קטנה של העולם מתקבלת ממילא. העבודה האמתית היא להנחיל משהו מהפשטות הזו גם באמונה הגדולה. הנחה זו תלויה אותנו בהמשך הפירוש למעשיה זו.

כיאה למלך, הוא לא ילך לחפש את דאגות נתיניו בפומבי לאור יום כדי להשקיט את רחשי ליבו, דבר זה יוריד מערכו כמלך. לכן הוא יוצא בלילה ומאזין אחורי הבתים ומתבשם מהצרות הקטנות של נתיניו. בהגיעו לבית קטן, שהמילה 'בית' עושה עמו חסד, הוא "מוצא את מבוקשו". תיאור העני (שלהלן נקרא לו 'פשיטא' היות ואין לו לא שם ולא כינוי בסיפור, ועוד נעמוד על כך) בסיפור הוא של אדם שחי מכל הדברים הבסיסיים ביותר ומבחינה זו – יש לו שפע מסוים שגורם לו להיות שמח. בית – יש, גג – יש, חלונות – יש, כינור – יש, קדירה – יש, משקה (במלעיל) – יש, ולפיכך – "ושבחתי אני את השמחה"³! אך למלך כל זה זר – "ולשמחה מה זו עושה"⁴? הבית נמוך ודומה למערה. החלונות למטה ולא מכניסים אור. הגג לא סגור על עצמו. הקדירה – פויקה; זרוק מה שיש לך לתוך קדירה מלאה מים (כי אין שום דבר אחר) ויהיו לך "מיני אוכלים". המשקה – יין, המשקה הבסיסי ביותר.

בין אם מצבו העגום של המלך ידוע לו ובין אם לא, התפרן השמח הזה מעניין אותו והוא נכנס מיוזמתו לבית הקטן. הוא שותה אתו למען האהבה, שהרי ידוע שכוסית מקרבת אנשים מתוך שהיא הופכת אותם לפשוטים. הזהויות מיטשטשות והוא נשאר

² איני טוען לקשר כרונולוגי

³ קהלת ח, טו

⁴ קהלת ב, ב

לישון בבית. למחרת בבוקר, אחרי החוויה הפשוטה להדהים שחוה המלך, בשעה שמארחו מלווה אותו החוצה, נזכר המלך לשאול את מארחו מאיפה הוא משיג את המעט שהוא משיג; ברגע שיצאנו מהבית הקסום ירדנו חזרה לעולם. פשיטא עונה לו שהוא יכול לתקן כל דבר. נשמע מרשים בקריאה ראשונה, אבל ר"ן טורח לשים בפיו שהוא מיוחד לתיקון – מלאכה שלמה הוא אינו יכול. לדעתי מדובר במוגבלות באותה המידה שמדובר ביתרון, וזהו מה שעומד בבסיס הקשר המוזר בין המלך והתפרן ועל כך נעמוד בהמשך המאמר.

יש מנהג חמוד שכאשר אדם מארח את חברו, חברו "חייב" לו אירוח בתמורה. מדובר במחווה פשוטה של הכרת תודה (לפחות כך זה היה פעם). עם זאת, בהתחשב בכך שמדובר בפגישה חד פעמית ומקרית כמעט - לא היינו מצפים מהמלך להחזיר לתפרן טובה. "כששמע המלך זאת, אמר בליבו אקלקל לו זאת" – בחור סימפטי, ממש משדר חום ואהבה לסביבתו. אבל כנראה שהשליחות של המלך עומדת מעל הכל ומדי פעם עליו לפעול בדרכים שלו, בלי להסביר, וממילא לא נבין מה מניע אותו. כהוכחה לנדיבות לבו וטובו המלך מחליט לגזול מהעני את עבודתו ע"י כך שהוא אוסר על נתיניו למסור חפצים לתיקון. כאן אציע שאלה מכיוון אחר שלא הופך את המלך לאנטגוניסט: האם המלך באמת עושה משהו מרושע כל כך? האם קלקול היא מילה גסה? נשאיר את השאלה פתוחה לעת עתה.

חזרה למעשייה: פשיטא משכים לשגרת יומו כשזו מופרעת ע"י הגזירה החדשה. נדמיין אותו מביט סביב אובר עצות, אך הוא בוטח בה'. ולפתע פתאום הוא מוצא דרך אחרת – הוא יחטוב עצים! ישועת ה' כהרף עין! פתאום מצאנו את פשיטא מיודענו עושה מלאכה!⁵ בסוף היום הוא מקבץ שישה זהובים, "און דיא סעודה איז גיווען א סעודה"⁶ חזרנו אל נקודת ההתחלה.

בהמשך הסיפור המלך חוזר לבדוק מה עם "ידידו". מה גורם למלך לרצות לבדוק מה עם פשיטא? מה גורם לו לחזור ולבדוק גם בפעמים הבאות? אותה תחושה כפייתית

⁵ לא מקובלת עלי האמירה שאין להפריד ברמה הרעיונית בין חטיבת עצים לתיקון, שהרי כביכול חטיבת עצים שווה לתיקון העצים לשימושם, אלא אם כל המלאכות הם בבחינת תיקון. זהו הסבר מתקבל על הדעת מכיוון שהוא מחלק את התיקונים לכמה שלבים וכל עלייה בשלבים היא חידוש עצום.
⁶ "הסעודה הייתה סעודה"

כמעט מתחילת הסיפור שגורמת לו לצאת לחפש מתחרים. מה שמחזיר אותנו לקריאה שמתמקדת במלך כדמות המרכזית בסיפור. הוא מחפש, ומשהו בהתנהגות של העני שובה אותו ומחזיר אותו אליו שוב ושוב כדי ללמוד כיצד לא דואגים. נראה לי שהמילה "פשטות" תתאר את המגנט שפשיטא מהווה בצורה ראויה.⁷ אפילו אחרי שהוא חווה שינוי גדול הוא חוזר לשגרת יומו הישנה - סעודה צנועה, משקה פשוט, כינור שלא מנגן. ואפילו הכי - הוא שמח. את זה המלך מבקש.

המלך הוא אדם גדול. לא במובן הפיזי או במובן החברתי-היררכי אלא במובן הרוחני-רעיוני. כאדם גדול הוא נדחף⁸ להתעסק, לרצות, לעשות. אין לו פנאי לקפוא על שמריו. המניע הרבה פעמים הוא הסתכלות על המציאות וההחלטה כי יש דברים שצריכים להיעשות, יש להכריע בין דרכים מסוימות. אדם שפועל או חושב מתוך נאמנות מוצקה לדרך שבחר, כמעט תמיד יראה לסביבתו כאדם מרשים שיש להתחשב בגדולתו, אך הכי חשוב – הוא נראה חסר דאגות. תמיד הוא יודע מה לעשות, אפשר לסמוך עליו. ולא היא! התמונה הפשוטה והסכמתית של אדם ללא דאגות והיסוסים היא מסכה וזיוף. מתחת לפני השטח בוערת אש שעלולה לכלות אותו.⁹ המלך, באופן בלתי מודע ממש, מחפש אחר הפשטות והשלווה שבבית הקטן וההרוס. הארמון ה"גדול" והמוצק לא עושה את העבודה כמו אותו צריף שברירי.

כאשר חוזר המלך לביקור נוסף, הוא שוב מתכנן כיצד לגרום לתפרן לאבד את ביטחונו ושלוותו. וכך העני מוצא עצמו עובר מעבודה לעבודה כאשר כל עבודה בזויה יותר מקודמתה. מתיקון חפצים - עבודה שנחשבת כמעט כמקצוע, במיוחד בעולם הישן - לחטיבת עצים, עבודה מאומצת שלא דורשת מחשבה. מחטיבת עצים הוא עובר לעבודה מלוכלכת וסיזיפית אף יותר – ניקוי דירים. העבודה האחרונה שבה מתנסה האיש היא שכירות חרב, שלכאורה היא עבודה מכובדת היות והשכיר מקבל מדים וחרב, אך כל נשכח שמדובר בסיכון גדול ובהפקדת החירות בידי הממשל. בעקיפין הוא כפוף למלך עוד יותר מאזרח פשוט. המלך מונע ממנו משכורתו גם בתפקיד זה ועל

⁷ כאן המקום להזכיר שוב את סוף תורה לג: "ועקר האמונה היא בלי שום חקירות וחכמות כלל. רק בפשיטות גמור כמו שהנשים וההמון עם הכשרים מאמינים".

⁸ "אנכי הנני נדחף מעצמותי לדבר על דבר התשובה" - הקדמת אורות התשובה לראי"ה
⁹ השימוש במטאפורת האש הוא מכוון. המצב שבו נתון המלך מזכיר לי מאוד את מה שכתוב על רכב של כל נ-נח מצוי (ובחיי מוהר"ן שו): "שמעתי מאיש אחד ששמע מרבנו ז"ל שאמר בזה הלשון: האש שלי תוקד עד שיבוא משיח". לפי הבנתי מדובר (בין השאר) על חוסר המנוחה שיש לאדם עד ימות משיח.

כן מיודענו נאלץ לשבור את חרבו ולמשכן את הלהב. מדובר במעשה חמור במונחים צבאיים – זו פגיעה ביכולתו של הצבא ובמונו של המלך עצמו! כנראה שלא נותרה לפשיטא כל ברירה אלא לשבור את הלהב. כך גם עולה מאופן השיחה של פשיטא עם המלך בביקור האחרון של המלך בביתו – “ואח”כ כשאקבל מעות בעד אותו היום אפדה ואתקן את החרב ולא יהיה ניכר כלל, כי אני יכול לתקן כל הדברים שנתקלקלו (ולא יגיע שום היזק להמלך).”¹⁰ פשיטא מודע לחומרת המעשה והוא בעצם עשה מה שעשה מחוסר ברירה.

הניסיון האחרון בסיפור שמנסה המלך את פשיטא נעשה בנוכחות המלך, בארמון. המלך, בטוח בניצחונו, מזמין את כל השרים לחזות בבדיחה של חרב מעץ. כשנוכח פשיטא שאין לו ברירה אלא להטיל יהבו על הקב”ה (שוב), כפי שעשה עד עכשיו, אך הפעם מתוך התחכמות (שהרי ידע שחרבו עשויה מעץ ואין הוא מסוגל לבצע את פסק המלך בלי שתתגלה חתיכת העץ שהוא תקע בקת חרבו). המלך מגיע למסקנה שהוא איש נאה כזה ומחליט לעזוב אותו לנפשו.

כפי שהצעתי לפני כן, הסיפור מעמת שתי תנועות אינהרנטיות, שלא ממש נמצאות במודעות של הדמויות. האחת היא תנועה זורמת של התעסקות ורצון גדול ל”דברים” גדולים (“ואצלי אמונה הוא דבר גדול מאוד”) והשניה היא תנועה שקטה ויציבה, שלא תופסת מקום רחב בין הרצונות השונים (“אצל העולם אמונה הוא דבר קטן”). יש בה אפילו משהו נרקוטי ביחס לשלל האפשרויות המוצבות מחוץ לתודעה כזו. את התנועות הנ”ל מייצגים המלך ופשיטא בהתאמה.

כבר עמדנו על כך שחיפושיו של המלך אחר “מתחרה” והתנכלויותיו החוזרות ונשנות לפשיטא מעמידות אותו בפוזיציה אומללה מעיני הקורא. ברם, אני חושב שבבחינה של הסיפור מנקודת מבט אחרת המלך איננו אדם מעורר רחמים שמכביר על החברה באומללותו. אני רואה את מעשה המלך כהכרחי לפשיטא, מנקודת המבט של תודעת המלך. פשיטא הרי זכה לביקור אישי מהמלך, גם אם הוא לא מודע לכך, והמלך מעוניין “לעזור” לו! העזרה חייבת לעבור דרך קלקול דבר מה בתודעה הקודמת, שתפסיק לתפוס את כל מרחב המחשבה. כשאדם מצמצם את עצמו רק לתיקון דברים הוא לא

¹⁰ הסוגריים מופיעות במקור, ההדגשה לא.

יכול להתרומם לחידוש דברים. מה הכרחי בחידוש? לפעמים מה שנוכח כבר לא מספיק. במילים אחרות, למה לדור במערה כמו ניאנדרטל כשאפשר לשכון בוילה בקיסריה? אומנם החידוש בדרך כלל מביא לאופן סוער יותר של חיים, אך כשמדובר בסערת יצירה, גם לכאב ולאי נוחות יש מקום (בהנחה שמקומות כאלה יכולים לכאוב).

פשיטא מצדו מתנהג באטימות כלא שת ליבו אל ניסיונות המלך לרומם אותו מעל חייו הרפטטיביים, אך במהלך החלפת העבודות הוא עובר שינוי לא מודע. מאדם שמסוגל רק לתקן הוא הופך לאדם רב-תכליתי. מעניין מאוד שהתפתחותו של פשיטא נמצאת ביחס הפוך לכבוד עבודתו – ככל שפשיטא יורד נמוך יותר הוא הופך יצירתי יותר, עד שהוא מגיע למעמד ההוצאה להורג. במעמד זה – בניגוד לשאר המקרים – לא נותרה לו ברירה אלא 'לשבור חזק' חזרה לפשטות שלו ע"י התחכמות, דבר שלא מצאנו עד עכשיו בפשיטא. גם כאשר פשיטא מתחכם, הוא משתמש בביטחון שלו בקב"ה כמפלט. זו אולי הנקודה שמבהירה הכי טוב שפשיטא תמיד חוזר לפשטות שלו. הפשטות, שבמקרה זה מתבטאת באמונה הפשוטה של פשיטא, מצילה אותו שוב.

בשלב זה כאמור עוזב המלך את פשיטא לנפשו מסיבה פשוטה: הוא מוצא חן בעיניו! נשאלת השאלה: מה קרה למלך בניסיון האחרון? נראה שהמלך הבין סוף סוף שגם אם פשיטא לא יושב, כמותו, ברום העולם, אין הוא רחוק יותר מגדלות הרוח ומה'. המסקנה הזאת עלולה להצטייר כניצחון של פשיטא על המלך. פשיטא הצליח להוכיח שגם אמונה פשוטה יש בה גדולה חשובה.

אך המהלך כאן הוא דו צדדי: פשיטא הוכיח למלך את גדולת האמונה הפשוטה, זהו המקום שבו הביטחון מונח, והמלך הצליח לגרום לפשיטא לחקור אחר דרך מילוט ולהשתמש בעורמה ע"מ להאמין, אחרי שלאורך כל הדרך הוא מותח את האמונה הפשוטה של פשיטא. המלך הצליח להוכיח לפשיטא שיש ברירות נוספות של חיים. נראה המלך ופשיטא אינם שרויים במאבק סמוי, אלא בעצם משלימים ומפתחים אחד את השני.

המעשייה כאלגוריה ליחסי ר' נחמן ותלמידיו

המבטים הללו לא סותרים אחד את השני. לדעתי הם מצביעים יחד על האיזון הדק שבין אור שאי אפשר להכיל לבין הישטפות ע"י נהר החיים ועמעום כל שביב אור. הסתכלות כזו על סיפורו של ר"ן מעוררת מחשבה על המסר הנוקב והאינטימי שר"ן מעביר לחסידיו. הוא צריך אותם כפי שהם צריכים אותו. אין מלך בלא עם. יחסי ההדדיות שהסיפור משדר בנויים על הצורך של הרבי בחסידיו וכן להיפך.¹¹ מדובר במציאת הביטחון של כל צד. השם המורחב של הסיפור צריך להיות "מעשה מביטחון של המלך שנמצא אצל העני, וביטחון של העני שנמצא אצל המלך". כפי שהזכרתי לפני כן, ר"ן מספר את הסיפור בתקס"ו,¹² כלומר בעת שהוא כבר אדמו"ר מוכר ושבע קרבות. לדרכו של ר"ן קמו מתנגדים רבים, גם מתוך החסידות. החסידים שהסכימו לדרכו היו אנשים שיותר מכל היו זקוקים לו. יתכן שר"ן, שכבר תקופה ארוכה (ביחס לאורך חייו) מלווה את חסידיו, מטפף לסיפור את הברית שקשורה בינו לבין צאן מרעיתו, שבה, גם אם לא בצורה מודעת, כל צד תורם את חלקו.

נראה שר"ן מקריא לנו בין השורות אפילו חלק מאופן הנהגתו עם חסידיו בעניין השהות אצלו. בסיפור, המלך מבקר אצל העני, נשאר לישון והולך למחרת וכך עד הפגישה הבאה. לעולם אינו נשאר ליותר מלילה. גם אם אין התאמה מדויקת בין איך שהסיפור מתפרט לבין אופן ההנהגה של ר"ן, נראה שיש כאן קווים ברורים ליחסי קירבה וריחוק הכרחיים בין החסידים והרבי. ידוע שר"ן היה מצמצם ומקצר ברעיונותיו מכיוון שאי אפשר להוריד חוויות אישיות בצורה שבאמת שווה לכל נפש אלא אם כן מפרטים את החוויה לרעיון. הרעיון נעדר את מימד החוויה, שהיא הנותנת לו את תוקף גדולתו.¹³ חוויות קשה לתאר בריבוי מילים. קיצור הדברים מותיר מקום לרוח הדברים להתבטא.

¹¹ המלך גורם לפשיטא להתחדש בבחינת גזרות שמונעות ממנו את העסקים כרגיל, והעני מעניק למלך את ההבנה שבשביל יציבות צריכים רגליים בקרקע, בבחינת "בית אחד נמוך עומד בקרקע".

¹² כך כתוב בתחילת המעשה. בחיי מוהר"ן נט ("סדר הזמנים של אמירת המאמרים הנודעים לנו") מופיע שזהו המעשה הראשון שסיפר ר' נחמן: "מעשה ראשונה – תקס"ו בקיץ"

¹³ ראה הקדמת ליקוטי מוהר"ן. אביא מקצת מה שמוזכר שם: "והנה אע"פ שהדברים גלויים ומובנים קצת ע"פ פשוטן של דברים אעפ"כ עוד דברים בגו... שצריכין לכסותם ולגלותם. כדי להכניסם בזה העולם... שפעם אחת אמר שהתורה שהוא מגלה, היא נמוכה אלפים ורבעות מדרגות. מכפי מה שהשיגה במקומה

בנוסף, החסידים היו מתקהלים אצל ר"ן שלוש פעמים בשנה: ר"ה,¹⁴ שבת חנוכה ושבועות. חוץ מפגישות אלו לא היו אירועים של ממש יחדיו.

עוד מאפיין בהנהגת ר' נחמן מתבטא בכך שלדמותו של "פשיטא" בסיפור אין שם או אפילו תואר. דבר זה מרמז לכך שהקשר בין המלך, ר"ן, לחסידיו הוא לא ספציפי לאנשים מסוימים, אלא כל אחד - יהיה שמו מה שיהיה ותהיה אישיותו מה שתהיה - יכול להתקרב אליו ולהתרומם יחד אתו.

גולת הכותרת של הנהגת ר"ן שמתבטאת בסיפור היא ההשפעה על החסידים בלי שהם יבינו או ישימו לב לכך. הנהגה זו מתבטאת בסיפור בכך שפשיטא לא מגלה סימני הבנה לכך שהמלך הוא זה שמפריע לשגרת חייו. דרך נוספת שבה הנהגה זו מתבטאת שזורה בדרך בה ר' נחמן מספר את הסיפור - קשה לשים לב לכך שבמהלך הסיפור פשיטא באמת משתנה, בכל פעם הוא חוזר לשגרתו הישנה.

* * *

מעט על חודש הרחמים והסליחות והימים הנוראים

יְבֹשֶׁה הַכְּנוֹת אֶת כָּל בְּיָצוֹת הַסְּלִיחָה
הָאֶפִּילָה,
בְּעֵצִים שֶׁהִפֵּל נְמוּךְ תַּחְתָּם
אֶמֶת נְקוּוֹת בְּמִסְוָה,
הַצִּינּוֹרוֹת מוֹבִילִים בְּכוּוֹן הַקְּפוּךְ
צְמָאָה נִפְשֵׁי
לְזַרְיֵמַת מַיִם חַיִּים
שְׂאֵעָלָה מֵהֶם חֲדָשׁ-יֶשֶׁן

ידועה ומוכרת הבעיה של בקשת סליחה באלול ובימים הנוראים. לפעמים הכנות מתעוררת על האדם והוא שואל את עצמו מה מועילה סליחה במתכונת של אחטא

העליון. והן הן גבורותיו, והן הן נוראותיו, אשר השיגה יד שכלו הקדוש הרם ונישא להלביש ולהוריד...להלבישם בלבושים רבים וצמצומים עד אשר יהיו דברים השווים לכל נפש...".
¹⁴ ביום זה הפליג בחשיבות האספות החסידים אליו. בעז"ה ביום מן הימים...

ואשוב, אפילו אין הוא מתכוון לחטוא שוב. מעשה מביטחון הצית בי כיוון חדש בנוגע למשמעות התשובה. התובנה שנובעת מהמעשייה כפי שהצגתי אותה מראה ששגרה (אותה מייצג פשיטא) הכרחית ממש כמו יציאה מהשגרה (אותה מייצג המלך), אפילו היא מביאה לידי נפילה וריחוק, והמשמעות (הביטחון) של כל אחד מהמצבים האלו מונחת אחת אצל השנייה. כך גם בקשר ארוך הטווח שיש לי עם הקב"ה - יש תקופות הכרחיות של ריחוק¹⁵ על מנת שהעלייה הבאה תהיה משמעותית יותר. מעין התקדמות לינארית משנה לשנה, פחות בסגנון מעגלי שבו חוזרים אל נקודת ההתחלה כל שנה. הייתי ממשיך זאת לטבילה בנהר: מתחת לפני המים הסחף זורם והראייה מטושטשת - אך עלייה מעל פני המים מטהרת.

¹⁵ אין כוונה לתת לגיטימציה לחטא ח"ו. אני מתכוון לתת לגיטימציה למסלול לינארי של התקדמות.